

FABIANA VELENCIA

**PËRDORIMI I LIDHËZËS SHKAKORE SEPSE NË GJUHËN
SHQIPE DHE ANGLEZE**

Analiza e marrëdhënieve shkakore përbën një interes të veçantë pasi janë struktura qendrore në procesin e të menduarit. Për të pasur më të qartë idenë e shkakësisë në gjuhësi analizohet kuptimi i saj në kuptimin e gjerë dhe të ngushtë. Në aspektin e parë nënkuptohen dukuritë kauzale të kushtit, qëllimit, lejimit dhe në kuptimin e ngushtë kemi raporte të pastra shkakësie midis dy ndodhjeve, përmbajtjeve etj. (Wiesbaden, 1970: 46).

Punimi përmban një vështrim *semantiko- pragmatik* të lidhëzës shkakore, *sepse*, në romanin “Kronikë në gur” të I. Kadaresë në origjinal dhe në përkthimin anglisht. Lidhëza shkakore është analizuar në kontekstet ku shfaqet, duke vënë në dukje edhe veçoritë *sintaksore*, ngjashmëritë dhe dallimet midis dy gjuhëve. Teoria që na u duk e përshtatshme në analizën e një teksti letrar është ajo e Diessel (Diessel, 2004), ku analizohet pozicionimi i lidhëzës shkakore *sepse*:

1- Pjesa e varur e fjalisë shkakore që përmban lidhëzën *sepse* vendoset përpara pjesës kryesore.

2- Pjesa e varur e fjalisë shkakore që përmban lidhëzën *sepse* vendoset pas pjesës kryesore.

Duke vënë në dukje se pjesa kryesore e fjalisë dhe pjesa e nënrenditur e fjalisë kanë dy ndërtime të ndryshme.

Në gjuhën shqipe kemi fjali të përbërë nënrenditëse me sifjali shkakore ku midis sifjalisë kryesore dhe sifjalisë së nënrenditur shprehen marrëdhënie shkakore. Citohet në Sintaksën e Gjuhës Shqipe (M. Çeliku, 2012) se në rastin e përdorimit të lidhëzës *sepse* kemi grupim sipas prejardhjes semantiko-funksionale. Ndarja e sifjalisë shkakore bëhet në dy nëntipa: a) periudhë me sifjali shkakore konstatuese, ku shkaku shprehet në mënyrë të përgjithshme e të drejtpërdrejtë. Ndërsa nëntipi i dytë është periudha me sifjali shkakore arsyetuese. Shkaku në këtë sifjali shprehet si shkak real. (Çeliku 2012: 379). Një vëzhgim të fjalisë së varur shkakore e trajtuar nga Gramatika e Gjuhës Shqipe II, jepet qartë se fjalia e varur shkakore bashkohet me kryesoren ma anë të një lidhëze shkakore, lokucione etj., në rastin tonë le të trajtojmë lidhëzën *sepse*. Në periudhën me lidhëzën shkakore *sepse* mund të shprehen edhe ngjyrimet të tjera me anë të pjesëzave, lidhëzave korrelative, ndajfoljeve (andaj, prandaj, vetëm, pikërisht vetëm *sepse*, po, jo etj.). Pikërisht përdoret para lidhëzës *sepse* në fjalinë e varur për të theksuar një fakt si shkak real dhe

gjendet lehtë në stilin publicistiko-shkencor të gjuhës letrare. Nga ana tjetër ndajfoljet: andaj, prandaj kur përdoren me lidhëzën sepse kanë karakter afektiv dhe gjithashtu paraqet vërejtje ndaj një fakti të parashtruar. (Prandaj, dhe ai e mbylli këtu komitin, sepse këtu rrallë e tek hynin njerëz të huaj.) (*Gramatika e gjuhës shqipe*, 2, 2002: 565).

Kur duam të theksojmë pohimin e një fakti si shkak i vetëm për atë që është shprehur në fjalinë kryesore përdorim pjesëzën kufizuese vetëm ose vetëm e vetëm. (Nuk e pëlqente, vetëm sepse nuk i shkonte pas fjalës (*Gramatika e gjuhës shqipe*, 2: 565) dhe siç e vëmë re nuk ndahet me presje. Me të njëjtën pjesëz kufizuese mund të mohojmë shkakun e vetëm nëse kallëzuesi i fjalisë kryesore është mohor. (Ai nuk shkruante bukur vetëm sepse i pëlqente po edhe se fletoret ua jepte në vjeshtë nxënësve të klasës më të ulët. *Gramatika e gjuhës shqipe*, 2, 2002:565) në këtë rast fjalia kryesore nuk ndahet nga fjalia e nënrenditur me presje.

Për më tepër kur përdorim jo sepse, fakti i dhënë mohohet si shkak dhe nëse në fillim përdoret po sepse fakti i dhënë pohohet si fakt. (Drita pati më shumë sukses jo sepse recitoi më mirë se ti, po sepse vjersha e saj ishte më e bukur. *Gramatika e gjuhës shqipe*, 2, 2002: 566). Në të rastet e fundit fjalia shkakore (*vetëm sepse, jo sepse dhe po sepse*) nuk ndahet me presje nga fjalia kryesore.

Rastet me të shumta janë kur gjithmonë fjalia shkakore me lidhëzën sepse ndahet me presje nga kryesorja që vendoset pas dhe kur vendoset në mes vihet midis presjesh. Fjalia shkakore për arsye të ndryshme stilistike gjatë ligjëritimit ndahet nga fjalia kryesore me një pauzë të gjatë dhe në të shkruar me pikë.

I tillë është Ali Binjaku, është kudo e s'është asgjëkundi. Sepse ai është gjithmonë në shtegtim. (*Gramatika e gjuhës shqipe*, 2, 2002:571).

Ndërsa ne gjuhën angleze lidhëzat shkakore në ligjëritim ndjekin sifjalinë kryesore dhe ndahen me pauzë të gjatë. (Diesser, 2005: 449-470). Në të shkruar sipas M. Broukal (Broukal, 2005: 105) pozicionimi i lidhëzave shkakore është në fillim të fjalisë dhe ndahet me presje sifjalia e dytë. Por nëse vendoset në sifjalinë e dytë atëhere para lidhëzës *sepse* nuk vendoset presje.

Ndërsa në të shkruar vendosen përpara fjalisë kryesore lidhëzat *since* dhe *as* dhe lidhëza *because* pozicionohet mbas fjalisë kryesore. Dhe në gjuhën angleze sipas R. Quirk (Quirk, 1985: 201) kemi ndarjen në sifjali, ku shkak shprehet në mënyrë të drejtpërdrejtë. Ndërsa nëntipi i dytë është periudha me sifjali shkakore kur shkak është jo i drejtpërdrejtë. Në tipin e parë kemi katër nënloje:

A) Shkak dhe efekt – në këtë fjali kemi lidhje me shkakun real:

The flowers are growing so well because I watered them. (Quirk, 1985)

Pra shkak i rritjes së lules është fakti real i vaditjes së tyre.

B) Arsye dhe pasojë- këtu kemi konkluzionin e folësit për veprimin e bërë:

She watered the flowers because they were dry.

Pra arsyeja e vaditjes së luleve ishte se ato ishin tharë.

C) Motivimi dhe rezultat- një ndërtim i tillë realizohet nga qëllimi ose motivimi i veprimit që sjell pasojën:

She watered the flowers because my parents told me to do so. (Quirk, 1985)

Pra motivimi i vaditjes së luleve ishte si pasojë e kërkesës së prindërve.

D) Fakt dhe pasojë. Kemi lidhjen midis një premise (kusht paraprak) të dhënë në sifjalinë e nënrenditur (me lidhëzën shkakore since) dhe përfundim të dhënë në sifjalinë kryesore .

Since the weather has improved, the game will be held as planned. (Quirk, 1985)

Pra arsyeja e zhvillimit të lojës sipas planifikimeve është për shkak të përmirësimit të motit.

Periudhat ku shkaku shprehet i drejtpërdrejtë lidhëza because luan funksionin si plotës me anë të sifjalisë së nënrenditur.

Në grupimin e dytë R. Quirk (Quirk,1985) shpjegon se periudha ku shkaku shprehet në mënyrë jo të drejtpërdrejtë arsyeja në fjalinë e nënrenditur nuk ka lidhje të drejtpërdrejtë me sifjalinë kryesore, por është një motivim i shprehur nga akti i të folurit, pasi sifjalia që shpreh shkak jo të drejtpërdrejtë është periferike ndaj fjalisë kryesore. Ato i referohen aktit të të folurit dhe vendosin një folje dhe kryefjalën *unë* siç shpjegohet më poshtë:

Percy is in Washington, for he phoned me from there. (Quirk, 1985)

Parafrazimi i fjalisë është “Since he phoned me from there, I can tell you that Percy is in Washington.” Nga që më telefonoi nga atje, unë mund t’iu them që ai ndodhet në Washington.

Përdorimet dhe përkthimi i lidhëzës sepse në romanin “ Kronikë në gur”

Ismail Kadare

1. Lidhëza sepse përkthehet me *because* (sepse):

Lidhëza sepse dhe përgjegjësjë në gjuhën angleze *because* paraprijnë fjali shkakore. Kjo lidhëz është lidhëz e pastër shkakore dhe ka një peshë të rëndësishme në dhënjen e shkakut. Në përkthimin anglisht pesha e shkakut është gjithashtu e pranishme.

P.sh. *Unë e doja atë, sepse në këtë luftë ai ishte i vetmi. (Kadare: 11)*
But I loved the city most of all because it stood alone against the others in this war. (Kadare: 9)

Gjithashtu lë një hapësirë ku lexuesi mund të interpretojë fjalinë sepse nuk kishte asgjë tjetër mbi. Kjo lidhëz jep një atmosferë të gjerë brenda semantikës së një fjalie shkakore.

Në shembullin e dytë:

Ato folën gjatë për këtë punë, dhe unë i dëgjova të gjitha me vëmendje, sepse ajo që kishte bërë djali i Mane Vocos kishte lidhje me një të fshehtë time. (Kadare: 14)

They discussed the matter endlessly, and i listened carefully, because what Mane Voco's son had done something to do with a secret of mine. (Kadare: 15)

Lidhëza *because* shpreh vetëm marrëdhënie shkakore e pastër dhe nëse zëvendësohet asnjë lidhëz tjetër (se, meqë, ngaqë etj.) nuk do t'i jepnin thënies atë shprehësi që i jep lidhëza sepse. Në këtë fjali kemi motivin- pasojë të veprimit.

Shembuj të tjerë:

Ai kishte shtëpinë e vet dhe thoshin se i ndihmonte gratë jo se ishte nevojtarë, por sepse i pëlqente të rrinte me gratë, i pëlqenin bisedat e grave dhe punët e grave. (Kadare: 80)

He had a house of his own, and people said that he helped women not because he had to but because he liked their company and women's work. (Kadare: 95)

Lidhëza sepse luan rol në theksimin e rëndësisë së faktit të dhënë me fjalinë shkakore.

Të njëjtin rol luan kjo lidhëz dhe në shembujt e mëposhtëm:

Ju nuk mund ta kuptoni dot se çdo të thotë qyteti i lirë, sepse ju po rriteni në robëri. (Kadare: 24)

You can't understand what a free city means, because you're growing up in slavery. (Kadare:25)

Përsa i përket vendosjes në fjali lidhëza është vendosur në sifjalinë e nënrenditur pas fjalisë kryesore dhe është ndarë me presje.

Sepse ai është për aeroplanet si një portë, nëpërmjet të cilës ato hyjnë në qytet. (Kadare: 51)

Because it is the place where airoplanes fly up into the sky. (Kadare: 59)

Kryeson fjalia e me lidhëzën *because* dhe nuk shoqërohet me presje për të ndarë këtë fjali me fjalinë e dytë.

2) Lidhëza sepse zëvendësohet me as (me që)

Lidhëza *as* mund të përdoret në gjuhën angleze për të dhënë një sifjali shkakore duke dhënë arsyen (Broukal, 2005: 178) dhe vendoset në fillim të fjalisë dhe ndahet me presje nga sifjalia e dytë.

Shembull:

....dhe pastaj të shkatërronte krejt themelet e shtëpisë, sepse qyteti ynë ishte i pjerrët, dhe në këtë qytet mund të ndodhte çdo gjë. (Kadare: 6)

It was a very large cister, aextending under most of our house, and if it ever overflowed, it could flood the cellar and wreck the foundation. As our city was all askew, anything could happen then. (Kadare: 4)

Lidhëza sepse në gjuhën shqipe mund të përdoret në sifjali shkakore arsyetuese (Çeliku, 2012: 380). Në rastin e sapo cituar fjalia jep argumentat duke shtënë në një përfundim logjik dhe sa më të besueshëm.

3) Lidhëza sepse zëvendësohet for (për shkak se)

Kjo donte të thosh se asaj i kishte dalë intati, megjithëse jo krejt, sepse zërin e kishte më të shurdhër se zakonisht. (Kadare: 11)

I knew then that its anger had subsided, but not completely, for its voice was more muffled than usual. (Kadare: 10)

Në shembullin e mëposhtëm raporti shkak- efekt – jep lidhjen e shkakut real sepse vjen si konstatim i një fakti real (Quirk, 1985) dhe përdoret në fjalinë e nënrenditur e ndahet me presje nga fjalia kryesore.

Ato prej kohësh nuk dilnin nga shtëpitë, sepse bota u dukej e mërzitshme. (Kadare: 31)

They had long since stopped going out of their houses, for they found the world boring. (Kadare: 36)

Të gjithë u bindën dhe vetëm nënë madhes, mesa dukej nuk po i dilte marazi, sepse zhurma e tenxhereve sa vinte bëhej më shurdhënjëse. (Kadare: 61)

...but Grandma still seemed angry, for the pans were being banged around even louder. (Kadare: 71)

Shembull tjetër:

...sepse rrugës drejt fshehtësirave e dinim vetëm shkronjat arabe, ashtu si mizat e dheut që dinin vrimat dhe të çarat nën to. (Kadare: 44)

....waiting to carry me off and reveal secrets and mysteries, for only Arabic letters knew the path to the mysteries...(Kadare: 50)

Kur duam të theksojmë pohimin e një fakti si shkak i vetëm për atë që është shprehur në fjalinë kryesore përdorim pjesëzën kufizuese vetëm që është përdorur si ne origjinal edhe në përkthim. (Gramatika e gjuhës shqipe, 2, 2002: 565)

4) Lidhëza sepse alternohet me 0

Por ajo, jo vetëm nuk ia lëshoj veshin, por filloj ta godiste në fytyrë me duart e saj tërë kocka, gjersa e rrëzoj përdhe. Sepse plakat e jetës kishin në trupin e tyre shumë pak mish dhe venë të dhimbshme. Ato ishin si trupa që po bëhen gati t'i ballamosin dhe prej tyre heqin të gjitha pjesët e buta dhe që mund të prishen lehtë. (Kadare: 31)

Not only did she refuse to let go, she punched him with her bony hands. The crones had very little flesh on their bones, and few vulnerable spots. (Kadare: 36)

në ndonjë udhë të shkretë, gjysëm të errët dhe zemra fillon të të rrahë nga frika, sepse e ndjen që në këtë udhë të përçdnuar, diçka e keqe do të ndodhë dhe pret nga çasti në çast që do të shfaqet e liga, ...keqe, për t'u përleshur, dhe zgjohesh. (Kadare:35)

...and your hurt pounds in fright, and you sense that something evil is going to happen in this strange street, and you wait and wait for the evil but it holds back and you wait some more and fear... (Kadare: 41)

Më parë ajo ndriçonte korridorin e madh, por pastaj një pjesë e korridorit u bë dhomë dhe baxha s'hynte më në punë sepse nuk ndriçonte më asgjë. (Kadare: 59)

...., the attic became useless; it didn't light anything any more. (Kadare: 68)

Në këtë rast në vend të përkthimit të ndërtimit me sepse jepet një ndërtim tjetër paralel që nuk e përmban fare lidhëzën e shkakut duke mos vendosur lidhëz dhe duke e humbur raportin e shkakësisë në fjalitë gjegjëse dhe kjo te shpie në një devijim nga kuptimi i thënies në origjinal.

5) Në përkthim lidhëza because gjendet se në origjinal

Përkthimi ndjek të njëjtën logjikë shprehjeje pasi mund ta zëvendësojmë se me sepse. Fjalitë e varura të paraprirë nga se nuk japin shkaqe reale, por shpjegime rreth asaj që thuhet në fjalitë me të cilat lidhen kuptimisht.

Pse?

-Se magjija me thonj bëhet, biro (Kadare: 30).

"Why"

"Because they use nail clippings for witchcraft, boy (Kadare: 35).

Ai kishte shtëpinë e vet dhe thoshin se i ndihmonte gratë jo se ishte nevojtarë, por sepse i pëlqente të rrinte me gratë, i pëlqenin bisedat e grave dhe punët e grave. (Kadare: 80)

He had a house of his own, and people said that he helped women not because he had to but because he liked their company and women's work. (Kadare: 95)

Në shembullin e mësipërm kemi lidhëzën se e shoqëruar me pjesëzën jo dhe vihet re se lidhëza se është e zëvendësueshme me sepse dhe në përkthim është dhënë si e tillë.

6) Lidhëza because gjendet në origjinal nga shkak

Në bisedat e njerzëve filluan përsëri ato halle të përditshme, që ishin lënë përkohësisht mënjanë nga shkak i magjive (Kadare: 32).

The ordinary concerns of daily life, which had disappeared from conversation because of the magic, began to crop up again (Kadare: 37).

7) Lidhëza because në përkthim nuk gjendet në origjinal

Fjalja shkakore e vendosur midis pyetjeve dhe përgjigjeve një raport shkakor edhe pse nuk përdoret lidhëza shkakore në shqip nënkuptohet nga konteksti i pyetjes dhe përgjigjes ndërkohë që në përkthim është dhënë lidhëza *because*. Në ligjërimin e folur ndodh t'u përgjigjemi pyetjeve me *pse* me ndërtime që nuk përmbajnë lidhëza shkakore të dhëna eksplisit:

-Pse shëmtohesh kështu?

-Dua. (Kadare: 47)

Edhe pa lidhëz shkakore, thënia e përgjigjes jep një shkak.

"Why do you want to look so ugly?"

"Because I feel like it." (Kadare: 54)

Patrulla lajmëroj, siç duket, garnizonin për rrëmujën e pakuptueshme, që po ndodhte, dhe pas një çerek ore në oborrin e Kako Pinos hynë me shpejtësi

katër xhenjer italianë me vegla dhe aparate për zbulimin e minave. (Kadare:33)

The patrol must have reported the unusual agitation to the garrison, because a quarter of an hour later four Italian sappers trooped into Kako Pino's yard with mine detectors. (Kadare: 38)

Ne kishim kërkuar veçanërisht rreth e rrotull shtëpisë së Nazos dhe këtë e kishim bërë për hir të nuses së saj të bukur. (Kadare: 35)

We had concentrated our investigation around Nazo's house, because of her beautiful daughter-in-law. (Kadare: 40)

Si konkluzion, në gjuhën angleze fjalitë që shprehin marrëdhënie shkakore pjesa kryesore e fjalisë dhe pjesa e nënrenditur e fjalisë kanë dy ndërtime të ndryshme. Dhe në gjuhën shqipe gjithashtu ka dallim midis ndërtimit por dallimi vihet re në përdorimin e lidhëzës *sepse* në gjuhën angleze dhe shqipe. Në gjuhën angleze: pjesa e varur e fjalisë shkakore që përmban lidhëzën *sepse* vendoset përpara pjesës kryesore, dhe pjesa e varur e fjalisë shkakore që përmban lidhëzën *sepse* vendoset pas pjesës kryesore. Pozicionimi i lidhëzave shkakore është në fillim të fjalisë dhe ndahet me presje sifjalia e dytë. Por nëse vendoset në sifjalinë e dytë atëhere para lidhëzës *sepse* nuk vendoset presje. Ndërsa në gjuhën shqipe rastet më të shumta janë kur gjithmonë fjalia shkakore me lidhëzën *sepse* ndahet me presje nga kryesorja që vendoset pas dhe kur vendoset në mes vihet midis presjesh. Fjalia shkakore për arsye të ndryshme stilistike gjatë ligjërimit ndahet nga fjalia kryesore me një pauzë të gjatë dhe në të shkruar me pikë.

BIBLOGRAFI

Diesser, *Competing motivations for the ordering of main and adverbial clauses. Linguistics* 43, 2005.

Holger Diessel, *The Acquisition of Complex Sentences*, Cambridge University Press, 2004.

Ismail Kadare, *Kronikë në gur*, Onufri, Tiranë, 1971.

M. Broukal, *Grammar form and function* 3, McGraw-Hill, New York, 2005.

M. Çeliku, M. Domi, S. Floqi, S. Mansaku, R. Pernaska, S. Prifti, & M.Totoni, *Gramatika Gjuhës Shqipe II*, Shtypshkronja Maluka, Tiranë, 2002.

Mehmet Çeliku, *Sintaksë e gjuhës shqipe (përbërësit sintaksor)*, Ilar, Tiranë, 2012.

R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech & J. Svartvik, *A Comprehensive Grammar of the English Language*, London: Longman, 1985.

Wiesbaden, *Brock Haus Enzyklopädie*, vëllimi i 10 –të, 1970.

